

Ірина Головська

УМІННЯ ДОСЛІДЖУВАТИ СТАН МОРАЛЬНОЇ ВИХОВАНОСТІ ШКОЛЯРІВ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Стаття присвячена проблемі діагностики рівня моральної вихованості молодших школярів. У роботі поданий перелік критеріїв моральної вихованості молодших школярів та зазначені їхні показники. Запропоновано методи визначення стану моральної вихованості, умови їх відбору, а також охарактеризовано отримані за їх допомогою результати.

Ключові слова: моральна вихованість молодших школярів, критерії, показники та рівні моральної вихованості дітей молодшого шкільного віку, методи діагностики моральної вихованості.

Процес морального виховання як діяльність, спрямована на розвиток особистості дитини, передбачає з'ясування рівня його ефективності, здійснення зворотного зв'язку для діагностування моральної вихованості школярів. З огляду на це важливою складовою професійної компетентності вчителя початкової школи є вміння здійснювати аналіз стану моральної вихованості молодших школярів і будувати виховний процес з урахуванням отриманих результатів.

Питанням з'ясування змісту поняття «моральна вихованість особистості», а також визначенню його структурних компонентів значну увагу приділяли О. Богданова, М. Болдирєв, І. Каїров, О. Матвієнко, Н. Мойсеюк, І. Харламов та інші. Методи визначення рівня сформованості складових моральної вихованості особистості описані у працях Б. Бітінаса, Н. Голубєва, К. Інгенкампа, Є. Степанова, А. Щетініної та інших.

Мета статті – запропонувати методи діагностування моральної вихованості молодших школярів і схарактеризувати отримані за їх допомогою результати.

На діагностичному етапі у дослідженні взяли участь 520 учнів початкових класів загальноосвітніх навчальних закладів міста Вінниці (НВК: СЗОШ I–III ступенів, гімназія № 2 – 85 учнів; НВК: СЗОШ I–III ступенів, гімназія № 6 – 74 учні; заклад: ЗОШ I–III ступенів № 32 – 87 учнів); 49 учнів Літинської СЗОШ I–III ступенів № 1; 43 учні Літинської СЗОШ I–III ступенів № 2; 87 учнів Томашпільської ЗОШ I–III ступенів; 37 учнів ЗОШ I–III ступенів № 1 міста Бара; 58 учнів НВК: ЗОШ I–III ступенів, гімназія № 2 міста Бара. З метою діагностики рівня сформованості їхньої моральної вихованості нами було виокремлено низку

критеріїв, а саме: *пізнавальний, емоційно-ціннісний, поведінковий та рефлексивний*. Серед показників *пізнавального критерію* ми виділили такі: а) обізнаність молодших школярів з моральними поняттями, нормами та правилами, розуміння їх змісту та взаємозв'язку; б) усвідомлення значущості моральних понять, норм та правил для себе; в) уміння використовувати основні моральні категорії у мовленні. З-поміж показників *емоційно-ціннісного критерію* ми виокремили такі: а) наявність ціннісних орієнтацій, що визначають ставлення молодшого школяра до себе та інших людей; б) глибину та силу емоційних переживань у ситуаціях морального вибору; в) здатність керувати своїм емоційним станом; г) рівень емпатії. Дієвість сформованої системи моральних знань та цінностей виявляється у моральній поведінці особистості, у її вчинках. Отже, *поведінковий критерій* ми схарактеризували за допомогою таких показників: а) реалізація моральних знань та цінностей у діяльності; б) сформованість стійких форм моральної поведінки; в) самостійність та активність у ситуації морального вибору. *Рефлексивний критерій* оцінки моральної вихованості учнів ми схарактеризували за: а) прагненням особистості до самовдосконалення, набуття та розвитку моральних якостей; б) здатністю оцінювати власні дії та вчинки; в) адекватністю самооцінки. Відповідно до повноти сформованості визначених показників ми виділили три рівні моральної вихованості молодших школярів: високий, середній та низький.

У своєму дослідженні ми урахували думку Ю. Пахомової стосовно опосередкованого застосування діагностичних методик, для того щоб результати дослідження відображали реальну характеристику рівня моральної вихованості учнів і могли орієнтувати педагогів на конкретні виховні дії [1, с. 44]. Критеріями вибору діагностичного інструментарію для визначення рівня сформованості моральної вихованості молодших школярів були вікові та індивідуальні особливості учнів, а також можливість виявити та схарактеризувати показники моральної вихованості, запропоновані нами. Важливою умовою був також добір для аналізу показників кожного критерію такого комплексу методик, який давав би змогу схарактеризувати його з різних боків. До того ж, ми звертали увагу й на те, щоб застосовувані методики стимулювали в школярів процеси самопізнання, самоаналізу та самовиховання.

Вивчення рівня сформованості показників пізнавального критерію моральної вихованості особистості ми здійснювали за допомогою використання методик «Квіточка» [1, с. 46–47], виховної гри «Магазин» [2, с. 81–82], дослідницьких бесід та серії діагностичних ситуацій морального вибору [3, с. 46–48].

Застосування методики «Квіточка» дозволило нам виявити рівень засвоєння моральних понять, їхній обсяг, розуміння взаємозв'язку між цими поняттями, а також дало змогу оцінити спрямованість учнів на

моральні цінності, з'ясувати, які риси особистості вони цінують в інших людях і в собі.

Для визначення глибини усвідомлення дітьми молодшого шкільного віку значущості моральних понять, норм та правил для себе ми запропонували школярам узяти участь у виховній грі «Магазин», сутність якої полягала в «купівлі-продажі» моральних цінностей. Після завершення гри, ми організували разом з учнями обговорення можливих шляхів закріплення «придбаних» позитивних рис і запропонували провести повторну гру через певний період, щоб з'ясувати, як дітям це вдалося. Цінність цієї ігрової методики полягала також у тому, що вона дала змогу школярам самостійно скласти план свого морального розвитку.

Для виявлення вмінь дітей застосовувати основні моральні категорії в мовленні ми використали серію діагностичних ситуацій морального вибору, розроблених А. Петровою [3, с. 46–48]. Результати, одержані в процесі застосування методу аналізу проблемних ситуацій, виявили труднощі дітей молодшого шкільного віку у формулюванні моральних суджень, в розумінні змісту деяких моральних понять, що перешкоджало правильному аналізу ситуації. Також ми звернули увагу на те, що дітям важко висловити своє ставлення до того чи того морального правила в усній формі.

Сукупні результати діагностичного обстеження за першим критерієм сформованості моральної вихованості представлено в табл. 1.

Таблиця 1.

Сукупні результати діагностики моральної вихованості молодших школярів за пізнавальним критерієм

Показники	Рівні					
	Високий		Середній		Низький	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Обізнаність із моральними поняттями, нормами та правилами, розуміння їхнього змісту та взаємозв'язку	82	15,8	238	45,8	210	40,4
Усвідомлення значущості моральних понять, норм та правил для себе	92	17,7	244	46,9	184	35,4
Уміння застосовувати основні моральні категорії в мовленні	83	16,0	246	47,3	191	36,7

Вивчення рівня сформованості показників емоційно-ціннісного критерію відбувалося за допомогою використання адаптованої методики «Прислів'я» [2, с. 34–38], проективної методики «Незавершені розповіді»

[4, с. 7–8], опитувальника «Характер виявлення емпатичних реакцій та поведінки в дітей» [4, с. 5–6], дослідницьких бесід, серії діагностичних ситуацій морального вибору [3, с. 48–49] та цілеспрямованих педагогічних спостережень за дітьми.

Проаналізувавши та узагальнивши результати всіх проведених методик другого субетапу, ми відзначили високий рівень емоційності в дітей молодшого шкільного віку, проте звернули увагу на нерозвиненість у них широкого діапазону моральних почуттів, недостатню обізнаність у змісті моральних понять, наслідків тих чи тих моральних учинків. Було з'ясовано, що більшості опитаних дітей властива егоцентрична форма емпатичних реакцій, складність у прийнятті точки зору інших людей.

Сукупні результати діагностичного обстеження молодших школярів за емоційно-ціннісним критерієм сформованості моральної вихованості представлено в таблиці 2.

Таблиця 2.

Сукупні результати діагностики сформованості у молодших школярів моральних почуттів за емоційно-ціннісним критерієм

Показники	Рівні					
	Високий		Середній		Низький	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Наявність ціннісних орієнтацій, що визначають ставлення молодшого школяра до себе та інших людей	89	17,1	252	48,5	179	34,4
Глибина та сила емоційних переживань дітей молодшого шкільного віку в ситуаціях морального вибору	98	18,8	258	49,6	164	31,5
Здатність дитини керувати своїм емоційним станом;	87	16,7	255	49,0	178	34,2
Особливості прояву емпатичних реакцій молодших школярів	95	18,3	256	49,2	169	32,5

Для встановлення рівня сформованості показників поведінкового критерію ми використовували метод спостереження за поведінкою учнів у реальних ситуаціях морального вибору, а також дані програми спостереження за культурою їхньої поведінки [4, с. 47] та результати проведеного анкетування серед педагогів і батьків, які давали змогу

отримати шкальну оцінку сформованості форм поведінки дітей [4, с. 45]. Зазначимо, що використані на даному субетапі діагностичні методики були спрямовані не на вивчення кожного окремого показника поведінкового критерію, а на встановлення ступеня вияву всіх трьох показників у комплексі. А відтак, остаточний розподіл респондентів за рівнями вияву зазначених показників ми здійснили лише після ретельного аналізу результатів усіх діагностичних процедур.

Сукупні результати діагностичного обстеження молодших школярів за поведінковим критерієм сформованості моральної вихованості представлено в табл. 3.

Таблиця 3.

Сукупні результати діагностики сформованості у молодших школярів моральної поведінки за поведінковим критерієм

Показники	Рівні					
	Високий		Середній		Низький	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Сформованість стійких форм моральної поведінки	67	12,9	235	45,2	218	41,9
Самостійність та активність у ситуації морального вибору	70	13,5	237	45,6	213	41,0
Прояв моральної культури в ситуаціях сумісної діяльності з іншими, уміння протистояти негативним впливам навколишнього середовища	69	13,3	234	45,0	217	41,7

Вивчення рівня сформованості показників рефлексивного критерію ми здійснювали за допомогою адаптованого для молодших школярів варіанту тесту «Міркуємо про життєвий досвід» [2, с. 44–48], методики «Вивчення сформованості образу «Я» та самооцінки» [4, с. 18], аналізу результатів, отриманих під час спостереження за поведінкою учнів у реальних ситуаціях морального вибору, та методики «Сходинки» [4, с. 20–21].

Сукупні результати діагностичного обстеження молодших школярів за рефлексивним критерієм сформованості моральної вихованості представлено в табл. 4.

Таблиця 4

Сукупні результати діагностики сформованості у молодших школярів моральних якостей за рефлексивним критерієм

Показники	Рівні					
	Високий		Середній		Низький	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Прагнення особистості до самовдосконалення, набуття та розвитку моральних якостей	85	16,3	247	47,5	188	36,2
Здатність оцінювати власні дії та вчинки	77	14,8	240	46,2	203	39,0
Адекватність самооцінки	80	15,4	238	45,8	202	38,8

Визначення рівнів прояву показників кожного із критеріїв моральної вихованості молодших школярів (пізнавального, емоційно-ціннісного, поведінкового, рефлексивного) дало змогу зробити висновок про рівні сформованості компонентів моральної вихованості дітей молодшого шкільного віку, зокрема, моральної свідомості, моральних почуттів, моральної поведінки та моральних якостей. Узагальнюючи результати діагностичного дослідження рівня сформованості моральної вихованості в учнів молодшого шкільного віку з урахуванням її компонентів подано в табл. 5.

Таблиця 5

Узагальнені результати діагностичного дослідження рівня сформованості моральної вихованості в учнів молодшого шкільного віку

Компоненти моральної вихованості	Рівні					
	Високий		Середній		Низький	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Моральна свідомість	84	16,2	247	47,5	189	36,3
Моральні почуття	91	17,5	254	48,8	175	33,7
Моральна поведінка	68	13,1	236	45,4	216	41,5
Моральні якості	81	15,6	242	46,5	197	37,9

У подальшому наша робота спрямовувалась на розробку експериментальної моделі морального виховання молодших школярів з врахуванням отриманих діагностичних даних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пахомова Ю. А. Формирование нравственной самооценки младших школьников в процессе воспитания этической культуры : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Пахомова Юлия Анатольевна. – М., 2003. – 120 с.
2. Педагогический контроль в процессе воспитания : методические рекомендации / [под ред. Е. Н. Степанова]. – М. : ТЦ Сфера, 2006. – 160 с.
3. Петрова А. И. Воспитание у младших школьников готовности к нравственному самоопределению : дисс. ... кандидата пед. наук : 13.00.02 / Анна Ивановна Петрова. – Санкт-Петербург, 2001. – 133 с.
4. Щетинина А. М. Диагностика социального развития ребенка : учебно-методическое пособие / А. М. Щетинина. – Великий Новгород : НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2000. – 88 с.